

การศึกษาคติชนในประเทศญี่ปุ่น : สมัยเอโดะ ถึง สงครามโลกครั้งที่สอง

ความสนใจทางด้านคติชนในประเทศญี่ปุ่นเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 หรือปลายสมัยเอโดะ ศูนย์กลางของการศึกษาส่วนใหญ่ได้แก่นักปราชญ์แห่งกลุ่ม "โคะกุงะกุ" (กลุ่มศึกษาวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณ) เช่น โมะโตะโอะริ โนะริเนงะ อิระตะ อะทซุตะนะ เป็นต้น ความตื่นตัวในการอนุรักษ์ข้อมูลคติชนลดลงเมื่อเข้าสู่สมัยเมจิ เนื่องจากอิทธิพลของแนวคิดปรับปรุงประเทศแบบตะวันตก อย่างไรก็ตาม วิทยาการใหม่ๆ ที่เข้ามาในญี่ปุ่นในช่วงดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งมานุษยวิทยาก็ได้กระตุ้นความสนใจและวางรากฐานการศึกษาวัฒนธรรม จนกระทั่งเกิดนักวิชาการคนสำคัญ ได้แก่ ยะนะจิระ คุนิโอะผู้วางรากฐานการศึกษาคติชนอย่างเป็นระบบให้แก่ญี่ปุ่น ยะนะจิระให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของเกษตรกรซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศมาก เพราะเขาคิดว่าจะเป็นแนวทางนำไปสู่การทำความเข้าใจแก่นแท้ของวัฒนธรรมญี่ปุ่น นอกจากนี้ จุดเด่นของแนวคิดของเขาคือ เน้นให้นำวิชาการไปใช้ในทางปฏิบัติ ขอบข่ายการศึกษาคติชนของเขาจึงมีเนื้อหาครอบคลุมในแทบทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต แต่ก็มีข้อเสียคือไม่มีทฤษฎีที่ชัดเจน ตลอดจนมีความคลุมเครือในการนิยามศัพท์เฉพาะ อันเป็นปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งที่นักคติชนในปัจจุบันต้องนำมาศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**Folklore Studies in Japan:
From the Edo Period to the Second World War**

The Interest in folklore in Japan began in the late 18th century (late Edo Period). The center of the study was mostly among the group of scholars named "Kokugaku" (an ancient Japanese culture study group) such as Motoori Norinaga, Hirata Atsutane, etc. At the beginning of the Meiji Period, the motivation to collect folk materials was lessened by the influence which westernization. However, the new knowledge, especially anthropology which entered Japan in that period, stimulated interest and laid the foundation for the study of culture. The result of this was that an important scholar named Yanagita Kunio established the systematic framework for folk study in Japan. Yanigata gave high importance to the life-style of the peasants, who were the majority of Japanese population. This was because he believed that it could be a way to understand the root of Japanese culture. Moreover, by stressing the practical application of knowledge his studies cover nearly all aspects of life. However, the weak points are that his work has no clear theory and his technical terms and definition are vague. These are big problems that folklorists at the present have to investigate further.

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การศึกษาคติชนในประเทศญี่ปุ่น สมัยเอโดะ ถึง สงครามโลกครั้งที่สอง

ชมนาด คีตีสาร*

บทนำ

การศึกษาวัฒนธรรมเกิดขึ้นในประเทศตะวันตก เมื่อชาวตะวันตกได้เข้าครอบครองดินแดนในต่างประเทศและได้สัมผัสกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่แตกต่าง จึงอยากเข้าใจวัฒนธรรมเหล่านั้น และได้เริ่มศึกษาอย่างจริงจัง การศึกษาดังกล่าวอาจจำแนกได้เป็น 2 ศาสตร์ใหญ่ๆ คือ มานุษยวิทยา วัฒนธรรมและคติชนวิทยา ศาสตร์ทั้งสองต่างก็มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตในแต่ละกลุ่มชน โดยมีสมาชิกของกลุ่มนั้นๆ เป็นศูนย์กลางในการศึกษา

คติชน (folklore) ในแต่ละชาติมีทั้งส่วนที่แตกต่างและส่วนที่คล้ายคลึงกัน และดูเหมือนว่า กระแสโลกาภิวัตน์จะทำให้ส่วนที่คล้ายคลึงกันนั้นเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ การศึกษาเปรียบเทียบนอกจากจะทำให้เห็นความคล้ายคลึงกันแล้วยังอาจใช้อธิบายที่มาของความแตกต่าง อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจระบบกลไกของวัฒนธรรมตนเองได้ดียิ่งขึ้น

การศึกษาคติชนของประเทศไทยและญี่ปุ่น (หลังสมัยเมจิ) ต่างก็ได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดจากตะวันตก อย่างไรก็ตาม คีตีสารก็เห็นว่าคิติดุษฎีเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม

*ดร.ชมนาด คีตีสาร อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความนี้ได้รับทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภชประเภททุนพัฒนาอาจารย์ / นักวิจัยใหม่ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิวพร ณ. ถลาง ที่ให้คำแนะนำในการปรับปรุงบทความ

การศึกษาคติชนของประเทศไทยและญี่ปุ่น (หลังสมัยเมจิ) ต่างก็ได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดจากตะวันตก อย่างไรก็ตามก็คิทธิกฤษฏีเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม เพราะประเทศในตะวันตกมีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมแตกต่างจากทั้งไทยและญี่ปุ่นมาก จึงควรเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจระหว่างทั้งสองประเทศ เนื่องจากเป็นประเทศในทวีปเอเชียที่มีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรมด้วยกัน น่าจะมีจุดร่วมทางวิชาการได้มากกว่าประเทศตะวันตก ดังที่วงวิชาการคติชนของญี่ปุ่นกระตือรือร้นที่จะศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศใกล้เคียง เช่น เกาหลี จีน ไต้หวัน ฯลฯ

"ญี่ปุ่นศึกษา"^{*} อาจเป็นวิชาที่ได้รับความสนใจในปัจจุบัน แต่น่าเสียดายที่การศึกษาคติชนของญี่ปุ่นยังไม่ค่อยเป็นที่รู้จักในประเทศไทยเท่าที่ควร คนส่วนใหญ่รวมทั้งนักวิชาการอาจไม่ทราบว่าการศึกษาคติชนในญี่ปุ่นเป็นอย่างไร บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอภาพรวมของการศึกษาคติชนในประเทศดังกล่าว โดยคำนึงถึง สถานภาพ แนวโน้ม ตลอดจนภูมิหลังทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อแนวทางการศึกษา ตั้งแต่สมัยเอโดะ ไปจนถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาคติชนก่อนยุคะนะงิตะ (ปลายสมัยเอโดะ- ค.ศ. 1900) และ การศึกษาคติชนในสมัยะนะงิตะ (ค.ศ.1900-1945) ในบทสรุปจะได้อภิปรายถึงพัฒนาการของการศึกษาคติชนในญี่ปุ่นโดยสังเขป ประเมินบทบาทของะนะงิตะในการศึกษาคติชน ปัญหาและข้อจำกัดของ "คติชนวิทยาของะนะงิตะ" เพื่อปูพื้นฐานความเข้าใจการศึกษาคติชนในญี่ปุ่นภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน อันจะเป็นแนวทางในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างไทยและญี่ปุ่นต่อไป

1. การศึกษาคติชนก่อนยุคะนะงิตะ (ปลายสมัยเอโดะ- ค.ศ. 1900)

การศึกษาคติชนในช่วงปลายสมัยเอโดะ

จุดเริ่มต้นของความสนใจทางคติชนในประเทศญี่ปุ่นสามารถย้อนกลับไปถึงปลายศตวรรษที่ 18 หรือประมาณยุคปลายสมัยเอโดะ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่นักวิชาการในยุโรปเริ่มให้ความสนใจข้อมูลคติชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลประเภทเรื่องเล่า ดังที่พี่น้องตระกูลกริมม์โดย เจคอบ กริมม์ (Jacob Grimm) ได้เสนอผลงานการค้นคว้าเปรียบเทียบรูปแบบของนิทานของยุโรปและอินเดียเรื่อง *Deutsche Mythologie* เมื่อปี ค.ศ. 1835 นอกจากนี้ ขอบข่ายของการศึกษายังครอบคลุมไปถึงแก่นแท้ของ

^{*} ดูรายละเอียดจาก สุรางค์ศรี ดันเสียงสม "สถานภาพ "ญี่ปุ่นศึกษา" ในประเทศไทย พ.ศ. 2500-2535 (ค.ศ. 1957-1992)", *อักษรศาสตร์* ปีที่ 30 (มกราคม-มิถุนายน 2544): 16-37.

อารยธรรมยุโรป พื้นฐานจิตวิญญาณของชาวยุโรปก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากศาสนาคริสต์ แนวโน้มดังกล่าวเริ่มปรากฏให้เห็นในประเทศญี่ปุ่นเช่นกัน โมะโตะโอะริ โนะรินะงะ (ค.ศ.1730-1801) นักปราชญ์ผู้สนใจศึกษาวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณ หรือศาสตร์ที่เรียกว่า "โคะงุะกุ" ได้กล่าวถึงความสำคัญของขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตไว้ในหนังสือเรื่อง *ทะมะกะกะซุเมะ* (บทที่ 1 ม้วนที่ 8) ว่าสิ่งดังกล่าวนับวันจะเสื่อมสูญไปจากทั้งสังคมเมืองและสังคมชนบท ยังคงหลงเหลืออยู่แต่เพียงในบริเวณที่ห่างไกล เช่น ชุมชนที่ติดกับชายฝั่งทะเลหรือในหุบเขา จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเดินทางไปบันทึกข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้ก่อนที่จะหายไปจากสังคมญี่ปุ่น นอกจากโนะรินะงะแล้ว นักวิชาการคนอื่นๆ เช่น นิมิกะวะ โจะเค็น นักดาราศาสตร์ โอะงิว ชะระอิ นักปราชญ์ขงจื้อ หรือแม้แต่นักท่องเที่ยวยุโรป เช่น ทะชิบะนะ นังเกะอิ จิตรกร เช่น ฌีบะ โคกัน ก็ได้ให้ความสนใจและมีส่วนร่วมในการบันทึกข้อมูลทางคติชนที่มีคุณค่า ตามความถนัดในศาสตร์ของแต่ละคน

อิระตะ อะทซุตะเนะ (ค.ศ. 1776-1843) เป็นนักวิชาการผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากโนะรินะงะ อะทซุตะเนะมีแนวคิดฟื้นฟูวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณและเป็นชาตินิยมคนหนึ่ง ผลงานทางคติชาวบ้านที่สำคัญและสืบทอดมาถึงนักวิชาการในยุคหลังได้แก่ ความคิดเกี่ยวกับ "โลกลับ" หรือโลกวิญญาณ (ยูเมะอิกะอิ) อันเป็นโลกที่แปลกแยกจากโลกแห่งความเป็นจริง (หรือสังคมเอโดะ) ผู้คนในโลกลับจะหลบซ่อนอยู่ในธรรมชาติที่ห่างไกล เช่น ในหุบเขา และใช้ชีวิตราวกับฤๅษี มีอิทธิปาฏิหาริย์สามารถเสกให้คนธรรมดาพูดไม่ได้หรือตาบอด การติดต่อกับบุคคลภายนอกจะทำโดยผ่าน "ผู้ส่งสาร" (messenger) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเด็กชายอายุไม่เกิน 15 ปี อะทซุตะเนะพยายามรวบรวมเรื่องราวของโลกลับโดยการสัมภาษณ์เด็กชายผู้มิประสงค์จะเปิดเผยชื่อได้ว่าถูกลักพาตัวไปโดยชาวโลกดังกล่าว เรื่องที่น่าสนใจที่สุดได้แก่เรื่องของเด็กชายคะซุโงะโระโนะ *บันทึกการกลับชาติมาเกิดของคะซุโงะโระ* (คะซุโงะโระซะอิซะอิชิบุเน) เมื่ออายุได้ 8 ขวบ เด็กชายอ้างว่าเขาชื่อ ฟุจิโสะ เป็นลูกของชวานาชื่อคะซุโงะโระที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านใกล้ๆ กัน เมื่อฟุจิโสะตายเพราะโรคอีสุกอีใสเมื่ออายุ 6 ขวบ มีชายชราผมหงอกใส่ชุดดำมาพาเขาไปอยู่ด้วย และบอกเขาให้มาอยู่กับพ่อแม่ในปัจจุบัน อะทซุตะเนะเชื่อว่า ชายชราผู้นั้นคือร่างของ "อิจิน" ผู้ปกครองโลกลับ หรือนัยหนึ่ง โลกแห่งความตาย เรื่องดังกล่าวนับเป็นความรู้ใหม่จากที่เคยเชื่อกันว่า การเกิดใหม่เป็นฝีมือของเทพดาประจำท้องถิ่น

ข้อสังเกตของอะทซุตะเนะทำให้เกิดคำถามในวงวิชาการต่อมาว่า "คนญี่ปุ่นมีความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นและความตายอย่างไร" หรือ "คนญี่ปุ่นคิดว่าตายแล้วไปไหน" อันเป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่สำคัญในการไขปริศนาวัฒนธรรมญี่ปุ่น

อย่างไรก็ดี การศึกษาข้อมูลทางคติชนในสมัยเอโดะจะสมบูรณ์ไปไม่ได้หากไม่กล่าวถึง ชุงะ-เอะ มะซุมิ (ค.ศ.1754-1829) และยะมิโระ อิโระกะตะ (ค.ศ. 1758-1841) นอกจากจะมีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาโรคแล้ว ชุงะเอะ ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณ (โคะงุะกุ) จาก

อุเอะตะ โยะมิกะตะ ลูกศิษย์ของ คะโมะ โนะ มะบุชินักปราชญ์ขงจื้อผู้สนใจศึกษาเรื่องของชนชาติและจิตวิญญาณของชาวญี่ปุ่น ความรู้ดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้เขาออกเดินทางท่องเที่ยวไปในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของประเทศญี่ปุ่น และได้ถ่ายทอดประสบการณ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่ได้พบเห็นรวบรวมเป็นบันทึกจำนวนถึง 70 เล่ม มีชื่อว่า ยูริงกิ คุณค่าของบันทึกดังกล่าวไม่เพียงแต่อยู่ที่ความละเอียดครบถ้วนของข้อมูลซึ่งสามารถใช้เป็นอ้างอิงทางวิชาการได้เท่านั้น ภาพประกอบและแผนที่ฝีมือของเขาก็นับเป็นข้อมูลที่ทรงคุณค่ายิ่งไม่แพ้เนื้อหา ยกตัวอย่างเช่นภาพของเทพที่ชื่อว่า "นะมะอะงิ" ซึ่งจะปรากฏตัวในคืนวันปีใหม่ของชาวบ้านในบริเวณแหลมโอะงะหรือภาพเทศกาลทะนะบะตะในท้องที่อื่นะ ซึ่งมีการนำเส้นไหมมาผูกกับหัวของตุ๊กตาประดับไว้หน้าบ้าน เป็นต้น

โยะมิโระ ต่างจาก ชุงะเอะ ตรงที่เขาเป็นนักปราชญ์ขงจื้อ และมีตำแหน่งเป็นอาลักษณ์ในหน่วยงานของรัฐบาลโชกุนที่เรียกว่า จิมเมบุเงียว ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทางศาสนา โยะมิโระสนใจประเพณีต่างๆ ของญี่ปุ่นมาก จนได้จัดทำและแจกแบบสอบถามเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ (เช่น มิ่งงานเทศกาลอะไรบ้างในท้องถิ่น มีวิธีประกอบงานมงคลและงานศพออย่างไร ฯลฯ) ไปยังทุกๆ "ฮัน" หรือแคว้นของญี่ปุ่นในช่วงค.ศ. 1816-1817 เพื่อขอความร่วมมือในการรวบรวมข้อมูล แม้จะได้แบบสอบถามกลับคืนมาเพียง 23 ชุด และคำตอบที่ได้รับไม่ละเอียดชัดเจนดังที่คาดหวัง แต่ความพยายามที่จะรวบรวมข้อมูลคติชนอย่างเป็นระบบโดยใช้แบบสอบถามนั้น นับว่าเป็นความคิดริเริ่มที่สำคัญมากก้าวหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ที่ว่า "การศึกษาข้อมูลคติชนของประเทศ" ก็คือ "การศึกษาข้อมูลคติชนในแต่ละท้องถิ่น"

การศึกษาคติชนในสมัยเมจิ

กระบวนการรับวัฒนธรรมตะวันตกใน "การปฏิรูปเมจิ" ซึ่งเริ่มเมื่อปีค.ศ.1868 ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการทหาร ความพยายามของรัฐบาลและปัญญาชนบางกลุ่มที่เห็นด้วยกับการเผยแพร่ความสำคัญของวิทยาการตะวันตก ได้สร้างประโยชน์แก่ญี่ปุ่นเป็นอย่างมากในการพัฒนาประเทศสู่ความเป็นประเทศอารยะที่มีความมั่นคงและแข็งแกร่ง แต่ในทางตรงข้ามความรู้และวิทยาการตะวันตกที่นำเข้ามา ก็ได้ส่งผลให้เกิดความคิดต่อต้านขนบธรรมเนียมโบราณของญี่ปุ่นด้วย ดังเช่นที่นักพุทธปรัชญาอิโนะอุเอะ มะโตะโกะได้โจมตีความมงายไร้เหตุผลของความเชื่อดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องผีสิง เทพยดา หรือเรื่องลึกลับเหนือการพิสูจน์ ทำที่ดังกล่าวเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนค่านิยมความฝักใฝ่อารยธรรมตะวันตกในช่วงต้นสมัยเมจิได้เป็นอย่างดี

ความสนใจทางคติชนวิทยาในยุคนี้กลับมาก่อตัวอีกครั้งในหมู่นักมานุษยวิทยา ที่ชูโอะอิ โฌงะโรได้ก่อตั้งสมาคมมานุษยวิทยาแห่งโตเกียวขึ้นในปีค.ศ.1886 และได้เริ่มออก นิตยสารมานุษยวิทยา

ขึ้น ในสมัยนั้น การศึกษาในศาสตร์แขนงดังกล่าวแบ่งออกเป็น 2 สาขาใหญ่คือ มานุษยวิทยากายภาพ และ มานุษยวิทยาวัฒนธรรม การศึกษาวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดในกลุ่มชาวบ้านถูกจัดอยู่ในฝ่ายหลัง มีชื่อเรียกว่า "โตะโสะกุงะกุ" (การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน) หรือที่เรียกภาษาอังกฤษว่า ethnography* ที่ซูโบะอิได้กล่าวถึงประโยชน์ของโตะโสะกุงะกุไว้ 3 ประการคือ (1) ทำให้รู้ถึงความแตกต่างของวิถีการดำเนินชีวิตในแต่ละท้องถิ่น (2) สามารถสันนิษฐานได้ว่าขนบธรรมเนียมแต่ละอย่างมีลักษณะอย่างไร และ (3) สามารถสันนิษฐานได้ว่าขนบธรรมเนียมแต่ละอย่างมีประวัติความเป็นมาอย่างไร ที่ซูโบะอิยังได้กล่าวใน "จดหมายข่าวลอนดอน" ว่า "โตะโสะกุงะกุ" ก็คือ "มินโสะกุงะกุ" หรือ folklore และเขาคิดว่าอยากจะใช้ชื่อใหม่นี้เรียกการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านต่อไป อย่างไรก็ตาม ความคิดของซูโบะอิก็ไม่ได้มีส่วนวางรากฐานทางวิชาการแก่การศึกษาคติชนอย่างจริงจัง เพราะในความจริงแล้วเขาไม่ได้ตระหนักถึงความเป็นเอกเทศของศาสตร์แขนงนี้ มากไปกว่าเพื่อเป็นการวิจัยที่เอื้อข้อมูลชั้นต้นแก่วิชาชาติพันธุ์วิทยา (ethnology) ที่มุ่งเน้นการศึกษากำเนิด การเปลี่ยนแปลง และความสัมพันธ์ในหมู่เชื้อชาติต่างๆ ของมนุษย์ในภาพรวม

บางทีท่าทีของซูโบะอิที่มีต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอาจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะวงวิชาการตะวันตกในยุคนั้น มีแนวโน้มที่จะไม่แบ่งแยก folklore ออกจาก ethnology อย่างชัดเจน จึงไม่น่าแปลกที่นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างเต็มที่ในการศึกษาข้อมูลมานุษยวิทยาและคติชน จะได้นำทฤษฎีและวิธีการของตะวันตกมาประยุกต์ใช้โดยขาดวิจาร์ณญาณที่พึงมีข้อเสียที่เห็นได้ชัดก็คือ การศึกษาขนบธรรมเนียมท้องถิ่นของตนด้วยวิธีการและความคิดรวบกับกำลังศึกษาพฤติกรรมของชาวพื้นเมืองในต่างประเทศ ดังเช่นที่ วะตะเซะ โซเซบุโรได้พยายามอธิบายรูปแบบของประเพณีการแต่งงานในญี่ปุ่น โดยนำผลการศึกษาระบบการแต่งงานของชนเผ่าที่ยังไม่มีวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมาใช้ เพื่อสรุปว่าในประเทศญี่ปุ่นก็ยังมีประเพณีการแต่งงานแบบลัทธิพ่อตัวหลงเหลืออยู่ หรือการที่ ชูสุกิ เค็นตะโรได้นำแนวคิด "survivals" ของ อี บี ไทเลอร์ (E.B. Tylor) มาใช้เพื่ออธิบายว่า ร่องรอยของสิ่งที่ปฏิบัติกันในกลุ่มผู้ใหญ่ในอดีตจะยังสามารถพบได้ในโลกของเด็ก เป็นต้น ข้อเขียนทั้งสองที่กล่าวมาใน *นิตยสารมานุษยวิทยา* เป็นสิ่งยืนยันอิทธิพลความคิดสากลแบบตะวันตก โดยในบทความแรกเราจะพบอคติเชิงชาติพันธุ์ของนักวิวัฒนาการ ที่นิยมใช้มาตรฐานของสังคมตนมาใช้วัดหรือกำหนดคุณค่าของรูปแบบวัฒนธรรมในสังคมอื่น ส่วนในบทความหลัง ซึ่งแม้เมื่อมองคูมิวเอนจะเห็นว่า แนวคิดการจัดลำดับความเก่าใหม่ของวัฒนธรรมจากร่องรอยที่พบเห็นในปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมเป็นวิธีการที่ยอมรับกันในการศึกษาคติชนในปัจจุบัน แต่สิ่งชูสุกิได้อ้างว่าหลงเหลือมาจากอดีตนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ยุบย่นรากเหง้าของวัฒนธรรมพื้นบ้านของญี่ปุ่น แต่เขาหมายถึง

*ในที่นี้ใช้ในฐานะคำแปลภาษาอังกฤษของ "โตะโสะกุงะกุ" ไม่ได้ใช้ในความหมาย "ชาติพันธุ์-วรรณนา"

สิ่งที่พบได้ทั่วไปในวัฒนธรรมของทุกๆ สังคม ซึ่งเป็นจุดที่ยืนยันว่าเขาไม่ได้ตระหนักถึงคติชนของชาวญี่ปุ่น แตกต่างไปจากที่มองวัฒนธรรมของชนชาติอื่นเลย*

ถึงแม้ว่าข้อมูลทางคติชนจะไม่ได้ถูกนำไปใช้อย่างถูกต้อง กล่าวคือไม่มีการอธิบายความหมายของข้อมูลในบริบททางสังคมและความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นๆ แต่ความตื่นตัวเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านจากมุมมองทางมนุษยวิทยา ได้ผลักดันให้เกิดการสำรวจและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่ทรงคุณค่ามากมาย เช่น รายงานการสำรวจอำเภอคุโรงะวะ แคว้นริกุเซ็น แหลมโองะ หมู่บ้านอิยะ แคว้นอะวะ หมู่บ้านมิโอะโมะเตะ แคว้นเอชิโงะ ฯลฯ ด้วยความคืบหน้าในเชิงวิชาการนี้ทำให้มีการก่อตั้งสมาคมวัฒนธรรมพื้นบ้านศึกษา(โคะโสะกุ กักกะอิ) แยกออกมาเป็นสาขาย่อยของสมาคมมานุษยวิทยาเมื่อปี ค.ศ. 1893 หัวข้อที่มักได้รับการหยิบยกขึ้นมาอภิปรายในสมาคมใหม่นี้ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละภูมิภาค ไม่ว่าจะเป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ การให้ของขวัญ หน้าที่ของกลุ่มอายุ (โดยเฉพาะกลุ่มคนหนุ่ม) การรับประทานอาหารเทศกาล ฯลฯ จุดที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจากการศึกษาคติชนในยุคต่อๆ มาคือ โคะโสะกุจะอยู่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 สนใจที่จะอธิบายสาเหตุของ "ความต่าง" หรือความเป็นเอกลักษณ์ของประเพณีเหล่านั้น ในขณะที่นักคติชนในยุคหลังที่ได้รับอิทธิพลจากยะนะงิตะ จะให้ความสำคัญกับการหา "ความเหมือน" บน "ความต่าง" ของประเพณีทั้งหลายในญี่ปุ่น พวกเขาพยายามที่จะพิสูจน์ว่าความแตกต่างทางด้านเนื้อหาและรูปแบบ เป็นผลมาจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สังคม ประวัติศาสตร์ หาใช่เพราะมีที่มาต่างกัน ซึ่งถ้าหากสามารถเปรียบเทียบหาความคล้ายคลึงในท้องที่ที่ห่างไกลกันออกมาปะติดปะต่อกันได้ ก็เท่ากับว่าเราจะสามารถสร้างภาพความเป็นญี่ปุ่นที่แท้จริงได้จากข้อมูลคติชนนั่นเอง

2. การศึกษาคติชนในสมัยยะนะงิตะ (ค.ศ.1900- 1945)

การศึกษาของยะนะงิตะในยุคแรก (ค.ศ. 1900- 1910)

บุคคลที่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้บุกเบิกการจัดหมวดหมู่ข้อมูลทางคติชน และยกระดับสถานภาพการศึกษาคติชนของญี่ปุ่น ไปสู่การเป็นศาสตร์หนึ่งของการศึกษาทางมนุษยศาสตร์อย่างสมบูรณ์ได้แก่ ยะนะงิตะ คุนิโอะ (ค.ศ.1879-1962) ยะนะงิตะสนใจวัฒนธรรมและวรรณกรรมมาแต่เยาว์วัย

* ดูรายละเอียดจาก วะกะโมะริ ทะโร วิวัฒนาการและสถานภาพปัจจุบันของคติชนวิทยาในญี่ปุ่น (和歌森太郎「民俗学の発達と現状-日本」『日本民俗学講座5』朝倉書店、1976) : หน้า 58-59

และได้อ่านงานเขียนเกี่ยวกับประวัติและสภาพท้องถิ่น* สมัยเอโตะของ อะกะมะทซุ โซตัน เรื่อง *แผนภาพและประวัติโทะเนงะวะ* (โทะเนงะวะสุมิ) เมื่อยังเป็นเด็ก ก่อนที่จะเข้าเรียนสาขารัฐศาสตร์ การเกษตรในมหาวิทยาลัยโตเกียว นอกจากการเรียนแล้ว ยะนะจิจะยังทำกิจกรรมด้านวรรณศิลป์ตาม ความถนัดและความสนใจแต่เดิมร่วมกับสหาย อาทิเช่น โมริ โองะอิ ทะยะมะ คะตะอิ นิมะสะกิ บุซัน ซึ่งต่อมาล้วนแล้วแต่กลายเป็นนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงของญี่ปุ่นทั้งสิ้น

ยะนะจิจะเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตรและพาณิชย์เมื่อปี ค.ศ.1900 แต่หลังจากได้ เดินทางไปทัศนศึกษาภูมิภาคคิวชู และ ชูโงะกุ เมื่อปี ค.ศ. 1908 เขาก็เริ่มหันมาศึกษาคติชนอย่างจริงจัง โดยเขียนหนังสือออกมา 3 เล่ม ในช่วง ค.ศ. 1909-1910 ได้แก่ *บันทึกการล่าหุบป่าในยุคหลัง* (โทะชิ โนะ คะริโทะโตะบะ โนะ คิ) *เรื่องเล่าจากโทโนะ* (โทโนะโมะโนะงะคะริ) และ *ถกปัญหาอิฉิมิงะมิ* (อิฉิมิงะมิมนโด) แต่ผลงานที่สำคัญไม่น้อยไปกว่างานเขียนส่วนตัวได้แก่ การก่อตั้งวารสาร *ท้องถิ่นศึกษา* (เคียวโตะ เค็งคิว) ร่วมกับทะคะจิ โทะมิโอะ การที่ยะนะจิจะเลือกที่จะใช้คำว่า "เคียวโตะ" ซึ่งมีความหมายว่า ท้องถิ่น บ้านเกิดเมืองนอน แทนคำว่า "โตะโสะกุ" ก็เพื่อประกาศจุดยืนว่าขอบเขต ความสนใจของเขาอยู่ที่ใด ยะนะจิจะมีความคิดว่าท้องถิ่นศึกษาไม่ใช่ "การศึกษาท้องถิ่น" แต่คือ "การศึกษาค้นคว้าสิ่งต่าง ๆ โดยอยู่ในท้องถิ่น" นั้นหมายถึงการศึกษาเรื่องราวในภูมิสำเนาของตนจาก ประสบการณ์ หรือการเข้าร่วมมีประสบการณ์ ไม่ใช่ด้วยการสังเกตการณ์อย่างฉาบฉวยผิวเผิน และ "สิ่งต่าง ๆ" ที่จะศึกษานั้นก็ได้แก่ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติความเป็น มาของชนชาติญี่ปุ่น

การศึกษาท้องถิ่นในทัศนะของยะนะจิจะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับแนวคิดโดยทั่วไปในยุคนั้น ที่เห็นได้ชัดก็คือ แนวคิดในการจัดทำหนังสือประวัติชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการ รวบรวมข้อมูลรายละเอียดที่เป็นรูปธรรม เพื่ออธิบายความเป็นมาและสภาพที่เป็นอยู่ โดยไม่ค่อย คำนึงถึงข้อมูลหรือเรื่องราวที่จะสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านผู้อยู่อาศัย ยะนะจิจะมีความคิดว่า การศึกษา ท้องถิ่น ก็คือ การศึกษาญี่ปุ่น โดยผ่านจิตสำนึกและมุมมองในฐานะสมาชิกของสังคมกลุ่ม ย่อย และความเข้าใจในวิถีชีวิตของคนอย่างถ่องแท้ จะนำไปสู่การไขความกระจ่างของกลไก วัฒนธรรมของชนชาติต่อไป

* ภาษาญี่ปุ่นใช้คำว่า 民俗誌 (มินโสะกุมิ) ซึ่งแปลตรงตัวได้ว่า "บันทึก (=誌, นิ) คติชน (=民俗, มินโสะกุ)" อนึ่ง "มินโสะกุมิ" มีคำพ้องเสียงว่า 民族誌 หมายถึง ethnography หรือ ชาติ-พันธุ์วรรณา

ยุคกลุ่มศึกษาท้องถิ่น “เคียวโตะกะอิ” (ค.ศ. 1910-1930)

นักวิชาการที่สนใจการศึกษาคติชนและวัฒนธรรมท้องถิ่นได้มารวมตัวกันเพื่อตั้ง “กลุ่มศึกษาท้องถิ่น” หรือ “เคียวโตะกะอิ” ขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1910 นอกจากยะนะงิตะแล้ว สมาชิกยังประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญจากหลายสาขาเช่น อิมิงุโร ทะตะอะทังชิ คิมุระ ชูโซ โอะโนะ ทะกะเอะ (รัฐศาสตร์การเกษตร) มะกิงุชิ ทังซุเนะซะบุโร (ภูมิศาสตร์ และ ปรัชญาการศึกษา ผู้ก่อตั้งโซกะกักกะอิ) มะซะกิ ชูกะจิโร โอะตะอุชิ ทังซุบิโน (มนุษยศาสตร์ภูมิศาสตร์) ฯลฯ แต่บุคคลที่มีบทบาทสำคัญยิ่งที่จะลืมเสียไม่ได้คือ นิโตะเบะ อินะโซ นักรัฐศาสตร์การเกษตรผู้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการปลดแอกเกษตรกรรมรายย่อย (เรชะอิ โนมิน) ซึ่งยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมากในญี่ปุ่น ให้หลุดพ้นจากการกดขี่ในทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือแม้แต่ความคิด โดยอาศัยการกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องยอมรับและชำระเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมชนบทแต่ละแห่งควบคู่ไปด้วย

ถึงแม้ว่ากลุ่มท้องถิ่นศึกษาจะไม่ได้มีส่วนในการพัฒนาความก้าวหน้าทางวิชาการของการศึกษาคติชนมากนัก แต่ก็มีผลงานที่สำคัญต่อการศึกษาในยุคต่อๆ มาเป็นอย่างมาก ได้แก่ ผลงานการสำรวจและเก็บข้อมูลสนามซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในญี่ปุ่น โดยได้ลงเก็บข้อมูลในหมู่บ้านอุชิโจ อำเภอทังุกุอิ จังหวัดคะนะงะวะ (ปัจจุบันคือเมืองซะงะมิโกะ) เมื่อค.ศ.1918 มีการวางแผนเก็บข้อมูลโดยเตรียมคำถามตามหัวข้อต่างๆ ได้แก่ ประวัติความเป็นมาและผู้อยู่อาศัย สภาพทางธรรมชาติ ที่ตั้ง การคมนาคม การเกษตรและอาชีพ ปัจจัยสี่ สังคม อนามัย การอบรมสั่งสอน ความเชื่อ ตำนานและอื่นๆ รวมทั้งสิ้น 11 หัวข้อ ยะนะงิตะได้กล่าวถึงการสำรวจครั้งนี้ในภายหลังว่า โดยส่วนตัวถือเป็นประสบการณ์ที่สนุกสนาน แต่ในเชิงวิชาการถือเป็นความล้มเหลว เนื่องจากขาดทั้งหัวข้อการสำรวจที่ชัดเจน เวลาและเงินทุน แต่สาเหตุสำคัญที่สุด ได้แก่ อุปสรรคอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงในจิตสำนึกของผู้ให้ข้อมูล (informant) หรือผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งส่วนใหญ่ได้ใช้ชีวิตวัยรุ่นอยู่ในช่วงต้นถึงกลางสมัยเมจิ อันเป็นยุคที่ญี่ปุ่นกำลังปรับเปลี่ยนประเทศไปสู่อารยธรรมตะวันตก และพยายามจะขจัดภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ถูกมองว่าล้าหลังออกไป ท่ามกลางกระแสความเจริญของสากลโลก ประกอบกับความแพร่หลายของการศึกษาในโรงเรียนประถมซึ่งพยายามหล่อหลอมเยาวชนให้เป็น “พลเมืองที่ดีของประเทศ” โดยละเลยที่จะอบรมปลูกฝังให้เป็น “พลเมืองดีของหมู่บ้าน” ทำให้ไม่สามารถคาดหวังข้อมูลความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมจากผู้ชราได้เท่าที่ควร ทั้งเขาเหล่านั้นก็ไม่ค่อยมีค่านิยมที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมดังกล่าวอีกด้วย

ประสบการณ์ที่ยะนะงิตะได้จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทำกิจกรรมทางวิชาการร่วมกับวิทยสหายในกลุ่มท้องถิ่นศึกษา ก่อปรึกับความรู้ความสนใจในฐานะนักรัฐศาสตร์การเกษตรของเขา ทำให้ยะนะงิตะหันไปใส่ใจวิถีชีวิตของชาวบ้าน ส่วนใหญ่ก็คือชาวไร่ชาวนามากยิ่งขึ้น งานเขียนในช่วงทศวรรษที่ 1920 (ภายหลังได้รวบรวมเป็นหนังสือชื่อ *ก่อนจะมีผ้าฝ้าย* (โมะเม็น อิเซ็น โนะ โคะโตะ) ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อค.ศ.1939 ได้แสดงออกถึงความสนใจในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เขาเริ่มตระหนัก

ว่าความเป็นญี่ปุ่นที่แท้จริงนั้น แฝงอยู่เบื้องหลังชีวิตที่เรียบง่ายอันสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษอันเป็นแนวทางของคนกลุ่มใหญ่ของสังคม* หาใช่ในรูปแบบของความเป็นอยู่ที่แตกต่างออกไปของคนกลุ่มน้อยไม่ เขาไม่ได้ยึดติดในรูปแบบหรือแบบแผน เพราะสังคมแต่ละยุคสมัยย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา แต่เขาให้ความสำคัญกับขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลง และการจัดลำดับความเก่าใหม่เพื่อค้นหาส่วนที่เป็นแก่นแท้ของจิตวิญญาณของญี่ปุ่น จึงไม่น่าแปลกใจที่ยะนะจิจะจะทุ่มเทความสนใจไปที่หมู่เกาะโอะกินะวะทางตอนใต้ของญี่ปุ่น หลังจากค้นพบในการเดินทางไปเยือนเมื่อช่วงปี ค.ศ.1920-1921 ว่า ดินแดนที่ห่างไกลจากศูนย์กลางของญี่ปุ่นแห่งนี้ ยังคงรักษาสภาพในอดีตที่แทบจะหาตัวไม่ได้แล้วในแผ่นดินใหญ่ของญี่ปุ่นไว้ได้ราวกับหยุดเวลาเอาไว้

ความสนใจวิถีชีวิตชาวบ้านทำให้ยะนะจิจะต้องรับรู้ปัญหาความยากลำบากที่เขาเหล่านั้นเผชิญอยู่ หลังจากลาออกจากราชการและเข้าทำงานในหนังสือพิมพ์อะซะฮิเมื่อปีค.ศ.1920 ยะนะจิจะได้หยิบยกปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวบ้านมาอภิปรายในบทบรรณาธิการที่รับผิดชอบอยู่หลายต่อหลายครั้ง ขณะนั้นเป็นช่วงที่โลกกำลังประสบกับภาวะวิกฤตหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และกำลังจะถลำเข้าสู่ภาวะวิกฤตเศรษฐกิจโลก จึงเป็นธรรมดาที่บุคคลที่เปี่ยมไปด้วยความรู้ทั้งทางด้านการบริหารการเกษตรและคติชนเช่นยะนะจิจะ จะตระหนักถึงภาระหน้าที่อันพึงมีต่อสังคม โดยการนำเอาความรู้ทั้งสองศาสตร์มาเชื่อมโยงกันเพื่อไขแก้ไขความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวบ้าน จิตสำนึกอันแรงกล้านี้ นับเป็นจุดหักเหที่เปลี่ยนสถานภาพความสนใจทางคติชน จากการศึกษาเพื่อประเทืองปัญญาของผู้รู้ไปสู่ความเป็น "วิชาการเพื่อกอบกู้" ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อนำองค์ความรู้ที่สร้างได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติให้มากที่สุด ดังที่ยะนะจิจะได้กล่าวไว้ในหนังสือ *วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น* (เคียวโตะอะซะฮิเกะซุ โนะ เค็งคิวโฮ) ว่า "พวกเราไม่รู้สักอับอายที่จะทำให้วิชาการต้องตกไปเป็นทาส

* ยะนะจิจะเรียกคนกลุ่มนี้ว่า "โจมิน" (常民) ในยุคแรก โจมินหมายถึงชนชั้นผู้เก็บและถ่ายทอดข้อมูลคติชน หรือนัยหนึ่ง เกษตรกร ตรงกับ folk ในภาษาอังกฤษ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาคติชนในระยะแรกจึงให้ความสนใจชีวิตความเป็นอยู่ในหมู่บ้านที่ทำการเกษตรเป็นอย่างมาก ต่อมาเมื่อญี่ปุ่นเข้าสู่สงคราม โจมินถูกขยายความออกไปเป็น "ชาวญี่ปุ่น" ซึ่งรวมถึงจักรพรรดิด้วย ทำให้ความสำคัญของศัพท์คำนี้ลดลง จนกลายเป็นศัพท์วิชาการที่แทบไม่มีบทบาทในการค้นคว้าวิจัยในปัจจุบัน

** มาจากภาษาญี่ปุ่นว่า 学問救世 เป็นคำศัพท์ที่ยะนะจิจะคิดค้นขึ้น เริ่มใช้ครั้งแรกใน "วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น" นอกจากนี้ยังมีอีกคำหนึ่งซึ่งมักใช้คู่กันคือ "ปกครองสังคม เพื่อช่วยผู้คน" หรือ 經世濟民 เป็นคำศัพท์ที่มาจากภาษาจีน แต่เดิม 經世 กับ 濟民 เป็นศัพท์คนละคำกัน แต่ในศตวรรษที่ 18 นักปราชญ์ขงจื้อกลุ่มโชะระอนำมารวมใช้เป็นคำเดียวกัน มีความหมายเดียวกับคำว่า "เพื่อสังคม เพื่อประชาชน" (世のため、人のため)

ของการนำไปปฏิบัติ* เขาได้ตั้งเป้าหมายในระยะแรกของวิชาคติชนวิทยาว่าเป็นวิชาเพื่อ (1) ให้
ความรู้ความเข้าใจ (2) เพื่อส่งเสริมจริยธรรมของหมู่บ้านเกษตรกร และ (3) เพื่อค้นหาสาเหตุว่า "ทำไม
เกษตรกรจึงยากจน" **

ยุคก่อตั้งวิชาคติชนวิทยา (ค.ศ. 1930-1940)

ในช่วงทศวรรษ 1930-1940 ถือเป็นยุคที่วิชาคติชนวิทยาในญี่ปุ่นได้ก้าวกระโดดไปสู่สถานภาพ
ความเป็นวิทยาการอย่างเต็มภาคภูมิ เนื่องจากกระแสความตื่นตัวในการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นพุ่งถึง
จุดสูงสุด ประกอบกับขณะนี้จะได้รับรวบรวมความรู้และประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมา มาสังเคราะห์เป็นวิธี
การหรือทฤษฎีที่มีการวางรากฐานอย่างเป็นระบบมากขึ้น เขาตระหนักอยู่เสมอว่าการจะแก้ปัญหของ
ชาวไร่ชาวนาให้ได้นั้น จะต้องศึกษาประวัติความเป็นมาของพวกเขาลดจนสาเหตุของปัญหาอย่าง
ต้องแท้โดยวิธีการที่สังคมยอมรับได้ นั่นก็คือความเป็นวิทยาศาสตร์ สามารถตอบคำถามจากสังคมได้
อย่างมีเหตุผล อย่างไรก็ตาม วิชาคติชนวิทยาจะต้องคงไว้ซึ่งอุดมการณ์ที่เน้นการนำไปใช้จริง อันเป็น
บทบาทหน้าที่สำคัญต่อสังคม ดังที่ได้กล่าวในการบรรยายที่มหาวิทยาลัยวะเซดะความตอนหนึ่งว่า

...ขณะนี้ปัญหาอันใหญ่หลวงอยู่ต่อหน้าพวกท่าน การจะทำให้
ประเทศญี่ปุ่นของเรานี้ผาสุกได้ จำเป็นต้องแก้ปัญหเหล่านี้โดยเร็ว การที่ผม
ศึกษาประวัติศาสตร์ของเกษตรกรญี่ปุ่น ก็ด้วยความจำเป็นที่ว่า เวลานี้ไม่ใช่
เวลาที่จะมองปัญหาทางวิชาการแล้วลงไปค้นคว้าด้วยท่าทีความสนใจที่
ฉาบฉวย เพราะวิชาของพวกเขา จำเป็นต้องเน้นเรื่องการนำไปปฏิบัติเป็น
พิเศษต่อปัญหานี้... ***

นอกจากนี้เขายังได้กล่าวในส่วนที่เกี่ยวกับปณิธานของวิชาคติชนวิทยาไว้ในการบรรยายครั้ง
หนึ่งในช่วง ค.ศ. 1924-1927 ว่า

* จาก วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น อ้างอิงจากหนังสือชุด รวมผลงานยะนะงิตะ คุณีโอะ ฉบับ
มาตรฐาน (『定本柳田国男集』築摩書房) เล่มที่ 25 หน้า 327

** 「何故に農民は貧なりや」 เป็นประโยคที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายของเรื่อง วิธีการศึกษา
ชีวิตท้องถิ่น จากเล่มเดียวกัน

*** ยะนะงิตะบรรยายในปี ค.ศ. 1925 ในปีต่อมาได้รับการตีพิมพ์ในชื่อเรื่อง ประวัติเกษตรกร
ญี่ปุ่น (『日本農民史』早稲田大学政治経済科講義録) ในที่นี้อ้างอิงจากหนังสือชุด รวมผลงาน
ยะนะงิตะ คุณีโอะ ฉบับมาตรฐาน (『定本柳田国男集』築摩書房) เล่มที่ 16 หน้า 165

...พวกเราเชื่อมั่นว่า วิชาการต้องมีไว้เพื่อสังคมและมนุษย์ ถึงแม้ว่า บางครั้งนักวิชาการจะเคลิบเคลิ้มไปกับการวิจัย โดยไม่คำนึง ถึง จุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายเท่าไรนัก แต่พวกเราสามารถเรียกร้อง(สำนึก อันพึงมีต่อการวิจัย-ผู้เขียน) จากท่าทีเช่นนี้ของพวกเขาได้...*

อันที่จริงในขณะนั้น นอกจากนักคตินวิทยาแล้ว ปัญหาเรื่องความยากจนของชาวนา ก็ได้รับความสนใจจากนักวิชาการในศาสตร์อื่นๆ ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเศรษฐศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีของคาร์ล มาร์กซ์ แต่ขณะนี้จะได้ตำหนิข้อบกพร่องของเขาเหล่านั้นว่าพยายามมองปัญหาแต่ในด้านเดียว เช่น กรณีปัญหาเจ้าของที่ดินกับชาวนาผู้เช่าที่ ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายก็มักจะได้รับความสนใจแง่บริบททางเศรษฐกิจและสังคม โดยไม่คำนึงถึง ภาพรวมในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เช่น ทำไมจึงเกิดปัญหาเช่นนี้ขึ้น ทำไมชาวนาจึงถูกกดขี่ มาเป็นเวลานานนับร้อยๆ ปี เป็นต้น ขณะนี้จะคิดว่าจุดยืนของเขาต่างจากสาขาวิชาอื่นๆ ที่มีอยู่ และได้นำเสนอวิธีการและเค้าโครงของคตินวิทยาโดยการเดินทางไปบรรยายตามสถานที่ต่างๆ ทั่วประเทศ จนในเดือนกันยายน ค.ศ. 1933 ก็ได้เริ่มจัดบรรยายที่บ้านของตนทุกวันพฤหัสบดี ต่อมาภายหลังได้มีการรวบรวมบันทึกการบรรยายออกมาเป็นหนังสือชื่อ *ทฤษฎีคติน* (มินคังเด็นโมเรน) ตีพิมพ์ในปีค.ศ. 1934 และในปีต่อมาได้แก่เรื่อง *ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นกับคตินวิทยา* (โคะกุกุมิ โทะ มินโซกุะกุ) และที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว *วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น* (เคียวโคะเซะอิกะทซุ โนะ เค็งคิวโฮ)

ทฤษฎีคติน และ *วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น* นับเป็นหนังสือคู่มือการศึกษาคตินอย่างเป็นระบบสองเล่มแรกของญี่ปุ่น แต่โครงสร้างและเนื้อหาอาจมีความแตกต่างกันบ้าง เนื่องจากทั้งสองเล่มเรียบเรียงขึ้นจากการบรรยายของขณะขณะที่ต่างกันทั้งวาระและวัตถุประสงค์

ถึงแม้ว่า *วิธีการศึกษาชีวิตท้องถิ่น* จะได้รับการตีพิมพ์ช้ากว่า 1 ปีคือใน ค.ศ. 1935 แต่กลับเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปมากกว่า เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่เรียบเรียงจากการบรรยายในการประชุมผู้นำแห่งชาติและการบรรยายที่ จิงกู โคะงะกุกัน ผู้เข้าฟังเป็นบุคคลภายนอกไม่ใช่ นักวิชาการ ภาษาที่ใช้จึงเข้าใจง่ายกว่า เห็นได้จากการใช้คำว่า "ท้องถิ่น" แทนคำว่า "คติน" ซึ่งบุคคลทั่วไปอาจไม่เข้าใจ นอกจากนี้ บางครั้งก็มีการเลือกใช้คำที่จูงใจให้ผู้ฟังคล้อยตาม เช่น "ปกครองสังคม เพื่อช่วยผู้คน" (เคะอิเซะอิ ชะอิมิน) หรือ "วิชาการเพื่อกอบกู้" (กะกุกุมน คิวเซะอิ) แสดงถึงปณิธานอันแรงกล้าที่จะ

* ต่อมาได้รับการรวมเล่มเป็นหนังสือชื่อ *เยาวชนกับวิชาการ* (『青年と学問』) เป็นการรวบรวมการบรรยายส่วนที่เกี่ยวกับวิธีในการศึกษาคตินวิทยา ในที่นี้อ้างอิงจากหนังสือชุด *รวมผลงาน ขณะจิตะ คูนโอะ ฉบับมาตรฐาน* (『定本柳田国男集』 築摩書房) เล่มที่ 25 หน้า 185-186

ปลูกจิตสำนึกของผู้สนใจ ให้ตระหนักถึงการนำวิชาการไปใช้เพื่อประโยชน์ต่อสังคม เนื้อหาของ วิชาการศึกษาชีวิตท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนแรกอธิบายความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิชาคติชนวิทยา และส่วนหลังอธิบายการเก็บและแบ่งหมวดหมู่ข้อมูลคติชน ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ส่วนแรก ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับคติชนวิทยา

- บทนำ การศึกษาท้องถิ่นคืออะไร
การศึกษาท้องถิ่น คือ การศึกษาอดีตของชาวบ้าน และความหลากหลายของเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ไม่เคยถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์
- การศึกษาท้องถิ่นกับข้อมูลลายลักษณ์
ข้อมูลลายลักษณ์ซึ่งเป็นบันทึกของผู้มีอำนาจหรือชนชั้นผู้ปกครองมีข้อจำกัด คือ ให้ความสำคัญเฉพาะเหตุการณ์ที่ผิดปกติไม่ธรรมดา มีหลงเหลืออยู่น้อยและเพียงบางส่วน ทำให้ไม่สามารถปะติดปะต่อเรื่องราวได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งยังไม่สะท้อนความเป็นอยู่ที่แท้จริงของผู้คน ดังนั้นจึงต้องอาศัยข้อมูลชนิดใหม่ หรือที่เรียกว่า ข้อมูลคติชน ซึ่งรวบรวมจากชีวิตชาวบ้าน ในการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ของชาติและชาวญี่ปุ่นได้อย่างถูกต้องลึกซึ้งมากขึ้น
- การเก็บข้อมูล
ข้อเสียของการเก็บข้อมูลคติชนแบบเดิม คือ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนว่าเก็บไปเพื่ออะไร ไม่มีการวางแผนการเก็บ เป็นเหตุให้มีข้อมูลซ้ำซ้อนกันอยู่ค่อนข้างมาก จึงควรจัดลำดับความสำคัญในการเก็บข้อมูล (เช่น ประเพณีที่ใกล้จะเสื่อมสูญก็ควรรีบเข้าไปศึกษาก่อน) เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วก็ควรจัดลำดับความเก่าใหม่และแยกประเภทข้อมูล เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือวิวัฒนาการ ที่สำคัญก็คือนักคติชนควรมีวิจารณ์ญาณในการประเมินคุณค่าของข้อมูลโดยปราศจากความเอียงเอียงหรือยึดติดกับสามัญสำนึกจนเกินไป
- การศึกษาคติชนในต่างประเทศ
ประวัติความเป็นมาของการศึกษาคติชนในต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเทศอังกฤษ เยอรมัน และ ฝรั่งเศส
- ความเป็นมาของการศึกษาคติชนในประเทศญี่ปุ่น
สถานภาพและแนวโน้มของการศึกษาคติชน ตั้งแต่สมัยเอโดะ จนถึงปัจจุบัน (ทศวรรษ 1930)
- "โคะกุงะกุ" (การศึกษาวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณ) สมัยใหม่
หมู่เกาะโอะกินะวะเปรียบเสมือนชุมทรัพย์ของข้อมูลคติชน เพราะอยู่ห่างไกลและโดดเดี่ยวจากศูนย์กลางประเทศ ความจริงดังกล่าวเป็นที่มาของแนวคิด "เอ็มไป โนะ อิชชิ" ที่ว่า วัฒนธรรมมีการแพร่กระจายจากศูนย์กลางไปสู่บริเวณที่ล้อมรอบ ยิ่งอยู่ห่างจากศูนย์กลางมากเพียงใด ก็แสดงว่ามีวัฒนธรรมเก่าแก่หลงเหลืออยู่มากเท่านั้น และบริเวณที่อยู่ห่างจาก

ศูนย์กลางในรัศมีเท่าๆ กันจะมีวัฒนธรรมที่เหมือนกัน เช่น ความคล้ายคลึงของวัฒนธรรม บางอย่างของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ เป็นต้น

นอกจากนี้วิชาการควรเป็นสิ่งที่มิได้ไว้เพื่อตอบปัญหาของสังคมดังคำว่า "วิชาการเพื่อกอบกู้" (กะกุ่มน คิวเซอ) เราควรรู้วิถีทางของบรรพบุรุษ เพื่อจะได้รู้จักตนเองอย่างต้องแท้และเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ตลอดจนอนาคต

ส่วนหลัง การแบ่งประเภทข้อมูลคติชน

- กลุ่มที่ 1 วัฒนธรรมที่มีรูปร่าง คือข้อมูลที่ได้จากการมอง ได้แก่ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร การหาวัตถุดิบ(เช่น การล่าสัตว์ การตัดไม้ การประมง เป็นต้น) การคมนาคม การใช้แรงงาน หมู่บ้าน การรวมกลุ่ม ครอบครัวและเครือญาติ การแต่งงาน การเกิด เเคราะห์กรรม (เช่น วัยที่ต้องสะเดาะเคราะห์ วิธีสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น) งานศพ งานเทศกาลประจำปี พิธีชินโต การทำนายและคาถาอาคม การเดินร่ำ การแข่งขัน การละเล่นและของเล่น
- กลุ่มที่ 2 ภาษาและศิลปะ คือข้อมูลที่ได้จากการฟัง ได้แก่ คำใหม่ สำนวนใหม่ สุภาษิต และคำพังเพย ปริศนาคำทาย คำสวด ภาษาเด็ก เพลงพื้นบ้าน เรื่องเล่า นิทาน ตำนาน
- กลุ่มที่ 3 ปรากฏการณ์ด้านจิตสำนึก คือข้อมูลที่ได้จากสำนึก หรือ ความรู้สึก กล่าวคือ สิ่งสำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของมนุษย์คือคำถามว่า "เราอยู่ไปเพื่ออะไร" แนนอนที่ว่า คำตอบของแต่ละชนชาตินั้นย่อมแตกต่างกันไป ชาวญี่ปุ่นก็มีจุดมุ่งหมายของชีวิตเป็นของตัวเอง ในการไปสู่จุดมุ่งหมายนั้นต้องอาศัยปัจจัยสำคัญ 2 สิ่งคือ "ความรู้" และ "วิธีการ" ความรู้มีสองประเภทคือ ความรู้ในเชิงวิพากษ์ หมายถึงวิจารณ์ญาณในการตัดสินใจแยกแยะชั่วดี ผิดถูก หรืออื่นๆ และอีกประเภทหนึ่ง คือ ความรู้ในเชิงอนุমান คือ การใช้ความคิดคาดคะเนจากเหตุผล (ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์เสมอไป) ส่วนวิธีการหมายถึง การนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น เมื่อเกิดปัญหาแมลงศัตรูข้าวแพร่ระบาด ชาวบ้านจะทำพิธี "ส่งแมลง" ออกไปให้พื้นหมู่บ้าน เพราะพวกเขาเชื่อว่า การที่แมลงลงข้าวเกิดจากความอาฆาตของดวงวิญญาณ จึงต้องขับไล่วิญญาณนั้นออกไปเสีย การทำพิธีดังกล่าวคือ "วิธีการ" ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐาน "ความรู้" (หรืออาจเรียกได้ว่า ภูมิปัญญา) แบบชาวบ้าน ซึ่งอาจจะแตกต่างกับการใช้ยาฆ่าแมลง หรือการใช้ปุ๋ย อันเป็นวิธีการแก้ปัญหาในระบบ "ความรู้" ของสมัยปัจจุบัน ความรู้ของชาวบ้านอาจถูกมองว่าเป็น "ความมมงาย"เมื่อมองจากเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ แต่สิ่งนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิด "ความเชื่อ" และนำไปสู่การสร้างภาพ "เทพ" หรือศาสนาที่ชาวญี่ปุ่นนับถือในที่สุด

ในบรรดาข้อมูลทั้ง 3 กลุ่ม ยะนะจิตะจะให้ความสำคัญแก่กลุ่มที่ 3 มากที่สุด ตามด้วยกลุ่มที่ 2 และ 1 ตามลำดับ เหตุผลก็เพราะ เขาคิดว่าความรู้สึกนึกคิดคือแก่นแท้ของวัฒนธรรมญี่ปุ่น ซึ่งเป็น

สิ่งที่สืบทอดมาแต่อดีตและเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมอื่นๆให้เกิดตามมา ในการจะเข้าถึงภาวะทางจิตใจ อันเป็นนามธรรม เครื่องมือสำคัญในการสื่อสารและถ่ายทอดก็คือภาษา ดังนั้นการเก็บและวิเคราะห์ ข้อมูลกลุ่มที่ 2 จึงมีความจำเป็นเร่งด่วน ส่วนกลุ่มที่ 1 นั้นก็สำคัญเช่นกัน หากแต่ในสถานการณ์ที่มี ข้อจำกัดด้านเวลา บุคลากร หรืออื่นๆ ข้อมูลกลุ่มนี้ก็อาจจะพออนุพันธ์ได้บ้าง เช่นด้วยการถ่ายรูป หรือวิดิทัศน์เก็บไว้ก่อน แล้วค่อยนำมาศึกษาเปรียบเทียบในภายหลัง เป็นต้น

สำหรับหนังสือเรื่อง *ทฤษฎีคติชน* นั้น ดังที่กล่าวไปแล้วว่า สารสำคัญส่วนใหญ่มาจากการ บรรยายที่บ้านของยะนะงิตะในทุกวันพฤหัสบดี โดยผู้ที่รับฟัง ได้แก่ อิงะ ฌุนโซ โอดะ โทะกิชิกะ โอมะชิ โทะกุโซ ชูจิอูระ เค็งอิชิ ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นนักวิชาการที่จะเป็นคลื่นลูกใหม่ต่อไปในการศึกษา คติชนทั้งสิ้น ดังนั้นเนื้อหาในหนังสือดังกล่าวจึงมีลำดับขั้นตอนที่เป็นวิชาการมากกว่า และประเด็น สำคัญที่ต้องกล่าวถึงได้แก่ การนำเสนอวิธีการวิจัยหรือ "ทฤษฎี" ทางคติชนไว้เป็นครั้งแรก โดยมี ชื่อเรียกว่า "วิธีพิสูจน์จากความซ้ำซ้อน" (จูมัทซุ ริมโตะ) ซึ่งยะนะงิตะได้ให้บรรดาอธิบายไว้ว่า "สิ่งที่ พวกเราเรียกว่าวิธีพิสูจน์จากความซ้ำซ้อนก็เปรียบได้กับวิธีการถ่ายภาพซ้อน"* โดยเปรียบเทียบกับวิธี ที่ใช้ในวิชาประวัติศาสตร์ว่า

...ยกตัวอย่างเช่น เหตุการณ์สำคัญสุดในสังคมนี้ ไม่ว่าจะเป็นการที่คน กินข้าว หากูครอง หรืออื่นๆ นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่านับพันล้านครั้ง และก็ยังคงกระทำอยู่โดยสืบเนื่องจนถึงปัจจุบันในทุกหนทุกแห่ง แม้จะไม่ถึง ขนาดนั้น อาจจะเป็นเพียงแค่ปีละ 1 ครั้ง หรือ 1 ครั้งในชีวิต แต่สิ่งเหล่านี้ก็ พยายามจะถ่ายทอดประวัติความเป็นมาของแต่ละหมู่บ้านให้เราได้ทราบ วิธี พิสูจน์จากความซ้ำซ้อนที่พวกเราเรียกขานนี้ จะสามารถทดแทนลัทธิบูชาความ เทียงตรงที่เคยมีมาได้อย่างไม่มีปัญหา** (ส่วนที่ขีดเส้นใต้-ผู้เขียน)

น่าสังเกตว่า ถึงแม้ยะนะงิตะจะนำแนวคิดใหม่นี้ไปใช้เป็นเครื่องมือในการวิพากษ์วิจารณ์ท่าที ของนักประวัติศาสตร์ที่เขาเรียกว่าพวกนิยม "ลัทธิบูชาความเที่ยงตรง" แต่เขาก็ไม่เคยกล่าวถึง รายละเอียดของวิธีพิสูจน์จากความซ้ำซ้อนไว้ในข้อเขียนใดๆ เลย ไม่มีใครทราบว่ามีการใช้ ข้อมูลอย่างไร หรือมีขั้นตอนการพิสูจน์อย่างไร ทั้งตลอดเวลาที่ผ่านมาไม่เคยมีการนำทฤษฎีดังกล่าว ไปใช้จนประสบความสำเร็จแต่อย่างใด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* จากเรื่อง *ทฤษฎีคติชน* ในที่นี้อ้างอิงจาก *รวมผลงานทั้งหมดของยะนะงิตะ คุนิโอะ* (『柳田 国男全集』ちくま文庫) เล่มที่ 28 หน้า 319

** หน้าเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปว่า วิธีพิสูจน์จากความซ้ำซ้อนนั้น แท้ที่จริงก็คือวิธีการเปรียบเทียบนั่นเองฟูคุตะ อะจิโอะได้อธิบายว่า เหตุที่ยะนะงิตะต้องตั้งชื่อวิธีธรรมดากันนี้เสียใหม่ก็เพราะ ประการแรก เพื่อต้องการจะเห็นว่า เป็นการเปรียบเทียบเพื่อต้องการดูเพียงแค่นั้นตอนความเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ยะนะงิตะคิดว่าความหลากหลายของวัฒนธรรมในญี่ปุ่น ไม่ใช่เพราะความหลากหลายของต้นตอ หากแต่เป็นเพียงความแตกต่างของแต่ละชั้นตอน ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่มีแหล่งกำเนิดเพียงแห่งเดียว และประการที่สอง เขาต้องการจะชี้ให้เห็นจุดยืนของเขาในการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์โดยทั่วไปที่ให้ความสำคัญกับข้อมูลที่บันทึกไว้เพียงอย่างเดียว*

หนังสือทั้งสองเล่มของยะนะงิตะเปรียบเสมือนแนวทางแก่นักวิชาการและผู้สนใจซึ่งต่างก็กำลังเดินไปตามทางของตน ให้ก้าวไปข้างหน้าในแนวทางเดียวกันได้อย่างพร้อมเพรียง หลังจากปี ค.ศ.1935 ก็มีวารสารแนวคิดขึ้นเกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็น *การศึกษาวรรณกรรมตะวันออกเฉียงเหนือ* (โทโฮกุ บุงกะ เค็งคิว) *ท้องถิ่น* (เคียวโคะ) *คติชนในคิงกิ* (คิงกิ มินโซะกุ) *ชาวฮิตะ* (ฮิตะบิโคะ) *คติชนในนังเอะทซุ* (นังเอะทซุ มินโซะกุ) *หมู่บ้านภูเขา* (ซันซัน) ฯลฯ เมื่อดูจากชื่อก็จะทราบได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นวารสารที่ออกในแต่ละภูมิภาค และเน้นเรื่องราวภายในท้องถิ่นนั้นๆเป็นหลัก ในขณะที่วารสารของส่วนกลางก็เกิดขึ้นมาก แต่ส่วนใหญ่มักจะปิดตัวลงในเวลาอันสั้น ไม่ว่าจะเป็น *หมู่บ้าน* (ชิมะ) ที่ออกมาเพียงแค่ 2 ฉบับ หรือ *คติชนวิทยา* (มินโซะกุระกุ) ฉบับที่ค่อนข้างสำคัญได้แก่ *การศึกษาชาติพันธุ์วิทยา* (มินโซะกุระกุ เค็งคิว) ซึ่งร่วมกันจัดทำโดยชิมุสะวะ เคะอิโซ และฟูรุโนะ คิโยะโตะ *การศึกษาชาติพันธุ์วิทยา* เป็นวารสารเพื่อเผยแพร่ผลงานของสมาคมชาติพันธุ์วิทยาแห่งประเทศไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับ Attic Museum ของชิมุสะวะ เคะอิโซ หนึ่งในผู้จัดทำ อนึ่ง Attic Museum เป็นศูนย์กลางการศึกษาวิจัยและเก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้าน อันเป็นข้อมูลที่ยะนะงิตะไม่ค่อยสนใจเท่าไรนัก นอกจากวารสารต่างๆแล้ว ผลงานการวิจัยทางคติชนที่โดดเด่นในยุคนี้ก็มีเช่น *เรื่องราวของหมู่บ้านคะวะชิมะแห่งมินนุ* (มินนุ คะวะชิมะมุระ เคียวโคะมิ) ของทะเกะอูชิ โทะชิมิ ชิวิตทะเลของ *เกาะซุโอโอมิมะ* (ซุโอโอมิมะ โอะ ซูมินโตะมิตะ อุมิ โนะ เซะกะทซุมิ) ของ มิยะโมะโตะ ทซุเนะอิชิ ผลการศึกษางานพิธี *ชะนะมะทซุริ* อันมีชื่อเสียงของญี่ปุ่นของ ฮะยะกะวะ โคตะโร และการศึกษาเกี่ยวกับระบบครอบครัวของญี่ปุ่น (คะโซะกุ เซะอิโคะ) ของ อะรุกะ คิสะเอะเมน เป็นต้น

ผลงานการรวบรวมข้อมูลที่สำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งได้แก่ ผลการสำรวจและเก็บข้อมูลจากหมู่บ้านในชนบททางไกล ซึ่งยะนะงิตะและบรรดาลูกศิษย์กลุ่มจัดทำวารสาร *คติชน* (มินคังเด็นโฌ) ได้ร่วมกันวางแผนโครงการ โดยเป็นการสำรวจระดับประเทศ มีการแบ่งหมวดหมู่แยกประเภทข้อมูลที่เก็บมาได้และรวมเล่มตีพิมพ์ออกมาตามลักษณะของหมู่บ้าน ได้แก่หมวดหมู่บ้านในภูเขา หมู่บ้านชายทะเล และ

* ฟูคุตะ อะจิโอะ *คติชนวิทยาของยะนะงิตะ คูนีโอะ* (福田アジオ『柳田国男の民俗学』吉川弘文館 1992) หน้า 68

ภายหลังจากที่ยะนะจิตะเสียชีวิตไปก็มีหมวดหมูเกาะ (เรียบเรียงโดยสมาคมคติชนวิทยาแห่งประเทศไทย ฎีปุณ) ตามออกมา รวมเป็นข้อมูล 3 เล่มที่ยังทรงคุณค่าอยู่ในปัจจุบัน

การศึกษาคติชนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ.1941-1945)

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเข้าสู่ยุคสงคราม สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คืออิทธิพลของลัทธิทหารและจักรวรรดินิยม ที่ได้เข้ามามีบทบาทในแทบทุกแง่มุมของหมู่บ้าน ศาลเจ้าของหมู่บ้านได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาชินโตประจำชาติ (คกกะชินโต) กลายเป็นศาลเจ้าที่สักการะวิญญาณของเทพประจำชาติหรือบรรพบุรุษของชนชาติ งานเทศกาลหมู่บ้านถูกเปลี่ยนเป็นงานของประเทศ มีข้าราชการ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนประชาชนเป็นผู้กำกับดูแล แทนที่จะเป็นงานของชาวบ้านเช่นที่เคยเป็นมา นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันเจ เอฟ เอ็มบริ (J.F. Embree) ผู้เป็นศิษย์ของ เอ อาร์ แรดคลิฟฟ์ บราวน์ (A.R.Radcliff-Brown) ได้ทำการสำรวจหมู่บ้านซุเอะในจังหวัดคุมะโมะโตะเมื่อช่วงค.ศ.1935-1936 และได้เขียนผลงานชื่อ หมู่บ้านซุเอะ (ซุเอะมูระ) นำสังเกตว่า ในงานเขียนชิ้นนี้ ข้อมูลที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อล้วนแต่แสดงถึงอิทธิพลของศาสนาชินโตประจำชาติ จนแทบไม่เหลือร่องรอยความคิดความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นไว้เลย ด้วยเหตุนี้ ความตื่นตัวต่อการศึกษาเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อจึงเกิดขึ้น ในปีค.ศ.1941 ฮิโระ คะสุโอะ ได้ตีพิมพ์งานวิจัยเรื่อง การศึกษามิยะสะ (มิยะสะ โนะ เค็งคิว) ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตและความเชื่อในหมู่บ้านทางภาคตะวันตกของฎีปุณ (เช่น จังหวัดมิงะ มิเอะ นาวา ฯลฯ) ซึ่งมีกลุ่มมิยะสะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางศาสนาชินโต นอกจากนี้ ยะนะจิตะยังมีผลงานที่เกี่ยวกับความเชื่อของชาวฎีปุณออกมาหลายเรื่องในช่วงนี้ เช่น ค.ศ.1942 มะทซุริ* ของฎีปุณ (นิฮอน โนะ มะทซุริ) ค.ศ.1943 ชินโตกับคติชนวิทยา (ชินโต โตะ มินโสะกุงะกุ) และ ค.ศ.1946 ว่าด้วยเรื่องวันมะทซุริ (เซอิจิทซุโก) ส่วนบุคคลอื่น เช่น มะทซุตะอิระนะริมิทซุ ได้ตีพิมพ์เรื่อง มะทซุริ มีเนื้อหาเกี่ยวกับเทพและวิญญาณ ตลอดจนเอกลักษณ์ของมะทซุริของฎีปุณ

มะทซุริที่นักคติชนสนใจ ส่วนใหญ่ก็คืองานพิธีของหมู่บ้านหรือของตระกูล ดังนั้นการศึกษาดังกล่าวจึงเกี่ยวพันกับการศึกษาลักษณะชุมชนอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับยะนะจิตะ ชุมชนนั้นสามารถขยายความได้ถึงประเทศฎีปุณ ดังที่ได้กล่าวใน เรื่องเล่าเกี่ยวกับคติชนวิทยา (มินโสะกุงะกุ โนะ ฮะนะฉิ) ว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* คำว่า "มะทซุริ" มี 2 ความหมายคือ งานเทศกาลตามประเพณีฎีปุณ (ซึ่งมักเป็นงานของศาลเจ้าชินโต) และ งานเทศกาล งานรื่นเริงทั่วไป ปกติแล้วในคติชนวิทยาจะใช้ในความหมายแรก แต่หากจะถ่ายทอดเป็นภาษาไทยให้คงใจความไว้ได้ทั้งหมดก็จะยาวเกินไป ในที่นี้จึงขอใช้ทับศัพท์

...มะหฺซุริในราชสำนักนั้นคล้ายคลึงกับมะหฺซุริในหมู่บ้านมาก
มะหฺซุริในศาลเจ้าซึ่งอยู่กึ่งกลาง (ระหว่างราชสำนักกับหมู่บ้าน-ผู้เขียน) มีพิธี
รีดองวุ่นวายหลายอย่างจึงไม่เหมือนกัน แต่มะหฺซุริในราชสำนักเหมือนกันกับ
มะหฺซุริในศาลเจ้าเล็กๆ ของหมู่บ้าน นี่เองที่ทำให้รู้สึกชัดเจนว่า ในญี่ปุ่นจริงๆ
แล้วสิ่งที่ขยายต่อมาจากครอบครัวก็คือประเทศชาตินั่นเอง*

มะหฺซุริหรืองานเทศกาลจะจัดขึ้นในช่วงเวลาสำคัญของปี ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับชีวิตการ-
เกษตร ไม่ว่าจะเป็นช่วงหว่านเมล็ด เก็บเกี่ยว หรือ หัวเลี้ยวหัวต่อของฤดูกาล วัตถุประสงค์หลักของ
มะหฺซุริก็คือการเชิญเทพยตามาร่วมสังสรรค์ และบวงสรวงขอพรให้ชีวิตราบรื่นร่มเย็นเป็นสุข เทพที่ได้
รับเชิญมามีหลายระดับตามความเชื่อและลักษณะของพิธี ไม่ว่าจะเป็นเทพประจำครอบครัว วงศ์ตระกูล
หมู่บ้าน ไปจนถึงประเทศชาติ แต่ไม่ว่าจะมีชื่อเรียกต่างกันอย่างไร แท้ที่จริง เทพซึ่งคอย ปกป้อง
คุ้มครองชาวญี่ปุ่นก็คือวิญญาณของเหล่าบรรพบุรุษ ที่ไม่ได้จากบ้านเกิดและลูกหลานไปไกล แต่ยัง
คอยเป็นห่วงและจะกลับมาดูแลในโอกาสสำคัญๆ ในฐานะเทพต่างๆ ความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษและ
โลกหน้าดังกล่าว ได้รับการอธิบายไว้ในผลงานเรื่อง เรื่องราวของบรรพบุรุษ (เซ็นโซะ โนะ ฮะนะมิ)
ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1946 โดยมองผ่านความสัมพันธ์ของสถาบันครอบครัว หมู่บ้าน และประเทศใน
ทัศนคติของยะนะงิตะ เขาเขียนเรื่องนี้ในระหว่างที่ญี่ปุ่นกำลังถูกโจมตีทางอากาศอย่างหนัก ดูเหมือน
ว่าสถานการณ์ที่เลวร้ายและสิ้นหวัง จะผลักดันให้เขาได้ครุ่นคิดถึงภาระหน้าที่สำคัญของคตินิยมวิทยาก็
คือ การปลุกจิตสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (identity) ของชาวญี่ปุ่น ให้มาร่วมกันฝ่าฟัน
วิกฤตและกอบกู้ชาติบ้านเมืองก่อนที่จะถูกทำลายเพราะสงคราม และถูกวัฒนธรรมตะวันตกที่
หลังไหลเข้ามากลืนหายไป

บทสรุป

การศึกษาคตินิยมในประเทศญี่ปุ่นเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยเอโดะ ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่วงวิชาการ
ในยุโรปตื่นตัวกับข้อมูลคตินิยม ถึงแม้ญี่ปุ่นสาขาวิชานี้ไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากการล่าอาณานิคมเช่นใน
ตะวันตก อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าความสนใจในวัฒนธรรมญี่ปุ่นโบราณหรือ "โคะงุสะกุ" ก็เป็น
ผลมาจากการได้สัมผัสวัฒนธรรมต่างประเทศ (ในที่หมายถึง วัฒนธรรมพุทธศาสนาของอินเดียและ
ปรัชญาขงจื้อของจีนเป็นส่วนใหญ่) เพราะนักวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องราวของญี่ปุ่นในยุคนั้น ไม่ว่าจะ
จะเป็น โมะโคะโอะริ โนะริเนงะ, ซุงะเอะ มะซุมิ หรือยะมิโระ อิโรกะตะ ล้วนแต่มีจุดเริ่มต้นจาก

* จากเรื่อง 「民俗学の話」 ในที่นี้อ้างอิงจากหนังสือชุด รวมผลงานยะนะงิตะ คูนีโอะ ฉบับ
มาตรฐาน (『定本柳田国男集』築摩書房) เล่มที่ 24 หน้า 503

การศึกษาปรัชญาต่างประเทศ (โดยเฉพาะปรัชญาจีน) ทั้งสิ้น การรับอารยธรรมต่างชาติอาจเป็นจุดที่ทำให้คิดย้อนกลับไปได้ว่า ถ้าหากกำจัดอิทธิพลเหล่านั้นออกไปเสีย ภาพจิตวิญญาณที่แท้จริงของญี่ปุ่น จะออกมาเป็นเช่นไร ความมั่งคั่งในแบบญี่ปุ่นจริงๆแล้วคืออะไร และความคิดดังกล่าวต่อมาได้สะท้อนออกมาในรูปแบบความสนใจในศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งคงความเรียบง่ายแต่ละเอียดอ่อน กลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติในวิถีทางแบบญี่ปุ่นแท้ๆ แตกต่างจากวัฒนธรรมราชสำนักที่หรูหรา สูงส่ง ความค่านิยมต่างประเทศ

เมื่อย่างเข้าสู่สมัยเมจิ ความสนใจชีวิตและประเพณีท้องถิ่นไม่ได้พัฒนาไปตามแนวทางโคะงะกุ ดังที่ควรจะเป็น เพราะกระบวนการปรับปรุงประเทศแบบตะวันตกทำให้เกิดกระแสต่อต้านภูมิปัญญาแบบเก่าที่ถูกมองว่าไม่ทันสมัย การแพร่กระจายของวัฒนธรรมต่างชาติและระบบการศึกษาสมัยใหม่ ส่งผลไปถึงการดำเนินชีวิตตลอดจนจิตสำนึกของชาวบ้านผู้ถ่ายทอดข้อมูลคติชน เมื่อรูปแบบชีวิตเปลี่ยนไปวัฒนธรรมท้องถิ่นก็ต้องเปลี่ยนไปด้วย ข้อมูลแบบดั้งเดิมที่ถ่ายทอดกันด้วยปากต่อปากเริ่มเป็นสิ่งที่ยากลำบากในการรวบรวม อย่างไรก็ตาม วิทยาการตะวันตกเปรียบเหมือนดาบสองคม แม้ทางหนึ่งจะเป็นตัวเร่งให้ประเพณีดั้งเดิมแปรเปลี่ยนไป แต่อีกทางหนึ่งก็ช่วยวางกรอบแนวความคิด การศึกษาคติชนในฐานะวิชาการ โดยผ่านมุมมองของนักมานุษยวิทยา นอกจากนี้ประโยชน์อีกอย่างหนึ่งก็คือ ช่วยทำให้นักวิชาการตื่นตัวที่จะเก็บข้อมูลทางคติชนในรูปแบบชาติพันธุ์วรรณนามากขึ้น ถึงแม้ว่าข้อมูลนั้นจะมีข้อบกพร่องในแง่ที่ขาดการวิเคราะห์ในบริบททางสังคมญี่ปุ่น แต่ก็ถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูงในตัวเอง

การปรากฏตัวของยะนะงิตะนับเป็นก้าวสำคัญของวงวิชาการคติชนในญี่ปุ่น จุดแตกต่างจากนักวิชาการในยุคเดียวกันก็คือมีความรู้ความเชี่ยวชาญในวิทยาการตะวันตก ไม่เพียงเฉพาะด้าน รัฐศาสตร์การเกษตร แต่ยังครอบคลุมไปถึงเศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก ในขณะเดียวกันก็มีความสนใจวัฒนธรรมของตนเอง มีความเป็นกลางที่จะประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ โดยไม่ตามกระแสต่อต้านความเป็นญี่ปุ่น มีสมรรถนะที่จะใช้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์เป็นอาวุธเสริมความเป็นสากลให้แก่จิตวิญญาณรักแผ่นดิน และเพื่อนร่วมชาติ ทั้งยังมีวิสัยทัศน์กว้างไกล เล็งเห็นความสำคัญของการวางรากฐานคติชนวิทยาให้เป็นวิชาการที่สมบูรณ์ มีวัตถุประสงค์ วิธีการและขั้นตอนการศึกษาที่สามารถยอมรับได้ในวงวิชาการ และสังคม เพื่อจะได้เป็นปากเสียงในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ยึดติดกับความเป็นวิชาการจนเกินพอดี

อย่างไรก็ดี วิธีการของยะนะงิตะมีทั้งข้อดีและข้อเสีย นักสังคมศาสตร์ คะโต ฮิเดะโตะมิ ได้ยกย่องวิธีการเขียนบทความแบบพรรณนาไปเรื่อยๆโดยไม่ยึดติดกับกรอบทางทฤษฎีของยะนะงิตะว่า

เป็นวิธีที่ไม่มองข้ามความสำคัญของข้อมูลเล็กๆ น้อยๆ ทำให้สะท้อนความเป็นจริงของผู้คนและสังคม แต่ละยุคสมัยได้อย่างถูกต้อง* ในขณะที่ อิระยะมะ คะสุอิโกะได้ชี้ว่า ยะนะจิตะมีความเป็นกวี ไม่ชอบ ใช้คำซ้ำซ้อน** เพราะต้องการให้บุคคลทั่วไปที่ไม่ใช่นักวิชาการอ่านแล้วเข้าใจด้วย อย่างไรก็ตาม ในฐานะนักวิชาการ การไม่นิยามศัพท์ ไม่ยึดติดกับวิธีการและการจัดวิชาการให้เป็นระบบ แสดงให้เห็นว่า ยะนะจิตะขาดความเข้าใจในการนิยามและสร้างทฤษฎี จิตสำนึกในการสร้างระบบและสมมติฐาน ตลอดจนความสำคัญของการสร้างภาพนามธรรม (หรือ "ทฤษฎี") จากวิธีอุปนัย*** จุดนี้เองที่ทำให้ข้อเขียนทางวิชาการของเขามีความคลุมเครือ หากความแน่นอนไม่ได้ และมักถูกนักวิชาการสาขาอื่นๆ นำมาโจมตี

บทบาทและอิทธิพลของยะนะจิตะยังมีอยู่ต่อมาแม้ในปัจจุบันทั้งในทางดีหรือทางลบ นักวิชาการสมัยใหม่พยายามที่จะโต้แย้งแนวคิด หรือหลีกเลี่ยงที่จะอ้างอิง "คติชนวิทยาของยะนะจิตะ" แต่นั่นกลับเป็นหลักฐานยืนยันอิทธิพลของเขาในทางอ้อม

สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เปลี่ยนโฉมสภาพชนบทในญี่ปุ่นไปอย่างมาก ทั้งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษ 1960 ได้เร่งการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง นักคติชนในยุคหลังสงครามตื่นตัวกับการศึกษาปัญหาใหม่ เช่น ข้อมูลคติชนคืออะไร ขั้นตอนและปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คติชนในสังคมเมือง คติชนกับสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี คติชนเชิงเปรียบเทียบ (เช่นกับประเทศจีน เกาหลี) ฯลฯ เพราะได้ตระหนักว่า ถ้ายิ่งยืนแนวทางการศึกษาเพื่อค้นคว้าอดีตของสังคมเกษตรกรรมอยู่ต่อไป คติชนวิทยาก็จะกลายเป็นศาสตร์ที่ไม่มีความจำเป็นต่อปัจจุบันกาล นอกจากการบุกเบิกกลุ่มใหม่แล้ว นักวิชาการบางกลุ่มก็ให้ความสำคัญกับการเตรียมความพร้อมทางทฤษฎี วิธีการ และแนวทางวิเคราะห์ข้อมูล (ในความหมายหนึ่ง อาจเรียกได้ว่า

* คะโด อิเตะโคะฉิ บทนำของการศึกษาประวัติศาสตร์สภาพสังคม (加藤秀俊「世相史研究序説」『明治・大正・昭和世相史』所収、1967) หน้า 28-29

** อิระยะมะ ได้ยกตัวอย่างจากหนังสือเรื่อง เรื่องราวของบรรพบุรุษ (『先祖の話』) ว่า ยะนะจิตะใช้คำว่า 慣習、慣行、慣例、伝承、風習、風俗、風、習わし、仕来たり、行事、言ひ伝 ~ อย่างน้อยถึง 11 คำ (ในที่นี้จะไม่แปลเป็นภาษาไทยคำต่อคำ เพราะอาจแสดง nuance ของคำได้ไม่ชัดเจน แต่อาจเปรียบได้กับ การใช้คำว่า ขนบ ธรรมเนียม แบบแผน ประเพณี ขนบธรรมเนียม จารีต จารีตประเพณี ฯลฯ เพื่อแทนคำว่า คติชน) เพื่อหมายถึง "คติชน" หรือ 民俗 อ้างอิงจาก อิระยะมะ คะสุอิโกะ ธรรกวิทยาของการสืบสานและธรรมเนียม (平山和彦『伝承と慣習の論理』吉川弘文館、1992) หน้า 10

*** เล่มเดียวกัน หน้า 12-13

เป็นการสานต่อผลงานของยะนะะจิตะ) เพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากศาสตร์อื่นๆ ที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์และประวัติศาสตร์ ดังจะได้นำเสนอแนวโน้มและสถานภาพการศึกษาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

พิพาดา ยังเจริญ. ประวัติอารยธรรมญี่ปุ่น. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง. ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2537.

สุรงค์ศรี ตันเสียงสม "สถานภาพ "ญี่ปุ่นศึกษา" ในประเทศไทย พ.ศ. 2500-2535 (ค.ศ. 1957-1992)", วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ 30(มกราคม-มิถุนายน 2544): 16-37.

ภาษาญี่ปุ่น (เฉพาะเล่มที่มีการอ้างอิงเนื้อหา)

加藤秀俊 1967 「世相史研究序説」 (加藤秀俊・代表『明治・大正・昭和史世相史』所収)。

平山和彦 1992 「民俗学方法論の課題」 (同『伝承と慣習の論理』所収、吉川弘文館)。

宮田登 1990 『民俗学』 (放送大学教育振興会)。

宮田登 1994 「民俗学」 『文化人類学辞典』 (弘文堂)。

福田アジオ 1992 『柳田国男の民俗学』 (吉川弘文館)。

柳田国男 1928 「青年と学問」 (『定本柳田国男集 25』築摩書房)。

柳田国男 1931 「日本農民史」 (『定本柳田国男集 16』築摩書房)。

柳田国男 1934 「民間伝承論」 (『柳田国男全集 28』ちくま文庫)。

柳田国男 1935 「郷土生活の研究法」 (『柳田国男全集 28』ちくま文庫)。

柳田国男 1941 「民俗学の話」 (『定本柳田国男集 24』所収、築摩書房)。

和歌森太郎 1976 「民俗学の発達と現状-日本」 (和歌森太郎編集『日本民俗学講座 5』朝倉書店)。

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@@